

УДК 336

Хмарук Ю. В.,*викладач кафедри фінансів Національного університету "Острозька академія"*

ОЦІНКА ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Досліджено фактори впливу на доходну базу Державного бюджету України. За допомогою лінійно-регресійного аналізу виявлено найголовніші чинники та їх роль на формування доходів бюджету держави.

Ключові слова: *доходи Державного бюджету України, фактори впливу, макроекономічні показники.*

Исследовано факторы влияния на доходную базу государственного бюджета Украины. С помощью линейно-регрессионного анализа выявлены основные факторы и их роль в формировании доходов бюджета государства.

Ключевые слова: *доходы государственного бюджета Украины, факторы влияния, макроэкономические показатели.*

The author examines the factors which influence the incomes' base of the State budget of Ukraine. By means of lineal-regressive analysis the main factors and their role in budget forming is defined and ways of their regulation are described.

Key words: *incomes of the State budget of Ukraine, factors of influence, macroeconomic indexes.*

Проблема наповнення та зростання доходів Державного бюджету України набуває все більшої гостроти, оскільки з кожним роком видатки держави збільшуються, а пошук джерел їх забезпечення ускладнюється. Якщо за усі роки незалежності України доходи Державного бюджету зростали, то 2009 рік закінчився зменшенням надходжень бюджету до 2008 року на 22,02 млрд. грн. (або на 9,5 %) [10].

Тому актуальним є питання визначення чинників, які впливають на динаміку доходів бюджету держави та окреслення напрямів вдосконалення формування доходної бази бюджету держави в майбутньому.

Зазначені вище питання розглядали різні науковці, серед яких найбільш важливими для практики України є праці М. Карліна, І. Лук'яненко, Ц. Огня, Ю. Пасічника, І. Чугунова, В. Шевчука. В цілому проблема потребує нових досліджень, визначення тенденцій та напрямків наповнення доходної бази бюджету держави.

Метою цього дослідження є визначення та оцінка основних чинників впливу на зростання доходів Державного бюджету України.

До основних факторів-макропоказників, що впливають на формування доходів Державного бюджету України, належать: рівень ВВП, рівень податкових ставок, рівень банківського процента, курс національної валюти, рівень інфляції, внутрішній та зовнішній державний борг, сальдо торговельного балансу, тіньовий стан економіки країни, недосконалість податкового законодавства та наявність значних пільг в оподаткуванні при низькій фінансовій дисципліні суб'єктів господарювання, низька конкурентоспроможність продукції та інше.

У цьому контексті, Ц. Г. Огонь визначає дві групи макроекономічних показників, які поділяються залежно від ступеня їх впливу на стан та динаміку бюджету [3, с. 60-61]:

1) які прямо впливають на рівень доходів бюджету (ВВП, індекс споживчих цін, індекс цін виробників, прибуток підприємств, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, фонд оплати праці, обмінний курс гривні до долара США, експорт та імпорт товарів і послуг);

2) які опосередковано впливають на бюджет і його доходи (обсяг продукції промисловості та сільського господарства, грошова маса, чисельність працівників, зайнятих в усіх сферах економічної діяльності, прямі іноземні інвестиції та ін.).

Дж. Стігліц розглядає, що помилкою є визначення пріоритетом впливу одного великого негативного чинника, чи кількох незначних. Так, доведено, що кілька незначних податків краще впливають на доходи Державного бюджету, ніж один значний [6]. Вважаємо, що основними такими факторами є: темп зростання реального ВВП, темп приросту товарного імпорту або товарного експорту, індекс споживчих цін, курс долара чи євро та динаміка грошової бази. На основі цих показників варто провести лінійно-регресійний аналіз після визначення основних чинників впливу.

Динаміка ВВП відзеркалює результативність державної фінансової системи та прогресивність державного регулювання суспільно-економічних показників бюджету на основі реального передбачення економічного розвитку та макроекономічного прогнозування, забезпечення тісного прямого взаємозв'язку між бюджетом і національною економікою з метою досягнення оптимальності в мобілізації надходжень до бюджетів України і визначення реальних пріоритетів у процесі їх розподілу та використання [3, с. 57-58].

Крім цього, ВВП відображає вартісний обсяг кінцевої продукції (виключаючи повторний рахунок вартості сировини, палива тощо, спожитих на різних стадіях у процесі виробництва), виробленої на території цієї країни за один рік. Основними елементами ВВП є: прибуток, заробітна плата, амортизаційні відрахування, непрямі податки [3, с. 63-64].

Щодо тенденцій ВВП в Україні, то до 2000 року спостерігався спад показника в порівнянні до 1993 року. З 2001 року ВВП зростав до 2008 року (у 2008 році ВВП досяг рівня 1993 року) і у 2009 році знизився до рівня 2005 року [10].

Аналіз даних рис. 1 свідчить про те, що темпи приросту мобілізованих доходів до Державного бюджету України за досліджуваний період перевищують темпи приросту ВВП, що свідчить про певну фінансову стабільність і легалізацію доходів тіньового сектора. Різниця між темпами приросту у 2009 р. до 2008 року становила лише 5,6% з тенденцією до зниження, як доходів, так і ВВП, що було пов'язано з фінансовою кризою та спадом виробництва в країні у 2008-2009 роках.

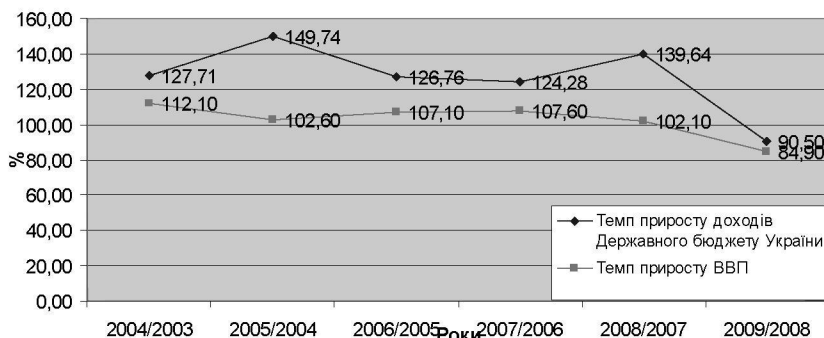

Рис. 1. Темпи приросту доходів Державного бюджету України та ВВП за 2004-2009 роки, %*

*Побудовано автором за даними Комітету з питань бюджету (доходи) та Рахункової палати України (ВВП) [1, 7]

З цього приводу Ц. Огонь відзначає, що в умовах виконання бюджету на практиці не досягається забезпечення прямої відповідності темпів приросту (падіння) ВВП і доходів бюджету, оскільки в умовах перехідного періоду і виходу економіки з кризи діє низка факторів впливу на соціально-економічні процеси. Тому для України в період нестабільної ситуації така характеристика є лише базовою для аналізу.

Оскільки від планованих показників ВВП залежить достовірність планування показників Державного бюджету України, то ми здійснили оцінку виконання планованих показників за 2002-2009 роки. Так, недовиконання по номінальному ВВП мало місце у 2002 р. (25,8 млрд. грн.), 2008 р. (9,3 млрд. грн.) та 2009 р. (131,8 млрд. грн.). Високий рівень недовиконання плану по ВВП у 2009 р. підтверджує фінансову кризу в Україні. Крім цього, характерною була ситуація внесення змін до планованих показників. Наприклад, у 2002 р. показник номінального ВВП було збільшено на 34 млрд. грн., а в 2005 р. – з 387,3 млрд. грн. до 436 млрд. грн. Проведений Рахунковою палатою аналіз виявив значні розходження між оперативними

та уточненими оцінками номінального і реального валового внутрішнього продукту. Так, за 2006 р. відхилення між оперативною та уточненою оцінками номінального ВВП за перший квартал становило 12,3 млрд. грн. або 13,2%, за перше півріччя – 23,4 млрд. грн. або 11,3%, за дев'ять місяців – 29,4 млрд. грн. або 8,4%. У 2003-2005 рр. зазначені відхилення знаходилися в межах від 4,0 до 6,6%.

Це засвідчує системну проблему в достовірності планованих показників бюджету країни, породжує фінансову нестабільність та негативно впливає на якість державного прогнозування та, відповідно, формування Державного бюджету.

Крім ВВП важливим показником впливу на доходи бюджету є індекс споживчих цін (інфляція), що також враховується при плануванні доходів та видатків бюджету країни. Тому цей показник варто взяти для оцінки в моделюванні, як і ВВП.

У контексті цього дослідження важливе значення має аналіз проблеми погодження динаміки інфляційних очікувань, закладених у проекті Державного бюджету, із прогнозами НБУ щодо можливого рівня інфляції на плановий рік та середньострокову перспективу. Надмірно низький рівень інфляції, закладений у проекті Державного бюджету, з одного боку, обмежує плановий розмір таких надходжень, а з іншого – полегшує виконання бюджету, зокрема щодо здійснення видатків, оскільки зібрані податки будуть більшими від запланованих [3, с. 62-63].

Ситуація з заниженням прогнозованого рівня інфляції в Україні спостерігалася останні сім років (рис. 2). При плануванні бюджету держави на 2009 р. був взятий прогнозний показник 9,5%, тоді коли експерти МВФ давали оцінку 10-13%, а Світового банку – до 20%. Найбільша різниця у прогнозі спостерігалась у 2007 році, коли було заплановано інфляцію на рівні 7,5%, а досягнуто 16,6% (у 2006 році план був 8,7% а виконання – 11,6%). Отже, урядом планувався нижчий рівень інфляції у порівнянні з її фактичним рівнем з метою виконання планових показників.

Проте, коли з метою збільшення дохідної частини бюджету планують надмірно високий рівень інфляції, тоді, збільшуючи обсяги видаткової частини навпаки унеможливується виконання бюджету через зіставну величину впливу інфляції на формування доходів бюджету і спостерігається невиконання бюджетних призначень. Найвищий рівень інфляції було закладено у 2008 р. (15,9%), що підтверджувало тенденції до дефіцитності та потреби в зовнішніх запозиченнях. Лише у 2002 р. було закладено більший прогноз інфляції, ніж виконано (різниця 10,4%).

Разом з тим, за експертною оцінкою Рахункової палати, за рахунок інфляційної складової бюджетні ресурси збільшились у 2003 р. на суму понад 790 млн. грн., у 2004 р. – на 214,4 млн. грн., у 2006 р. – більше ніж на 400 млн. грн., у 2008 р. – на суму понад 2 млрд. грн. [7]. На споживчому ринку інфляція формувалася під впливом монополізованих ринків нафти,

цукру, м'яса, транспортних послуг, а також під впливом адміністративного підвищення цін (тарифів), насамперед, на житлово-комунальні послуги (в першу чергу, споживання газу).

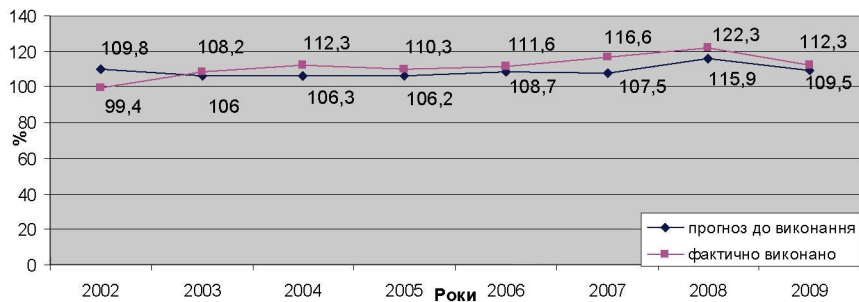

Рис. 2. Індекс споживчих цін України до грудня попереднього року за 2002-2009 роки, %*

*Побудовано за даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [8].

Крім аналізу виробництва, важливо оцінювати експортно-імпортні відносини. Вивізне мито становило незначну частку в доходах Державного бюджету за останні сім років – в середньому 5,5% податків на міжнародну торгівлю (табл. 1), при чому за останні чотири роки – в середньому 3,4%. При цьому зросла роль ввізного мита – 91,3% в середньому за сім років, та з найбільшою часткою у 2008 р. – 97,1%. Тому власне показник ввізного мита потрібно взяти для розгляду в моделі.

Таблиця 1
*Структура податків на міжнародну торгівлю у Державному бюджеті України за 2004-2009 роки, %**

Показники	Роки					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Вивізне мито	13,8	7,7	3,7	2,9	1,6	5,5
Ввізне мито	80	89,4	94,5	95,6	97,1	91,3

*Побудовано за даними Звітів КМУ "Про виконання Державного бюджету України" [1].

У плануванні бюджету вагому роль займає номінальний курс гривні до

долара США. Щороку в проекті бюджету на наступний період закладається певний темп девальвації гривні. Девальвація гривні створює можливість стимулювання експорту з України, оскільки саме вона вигідна для виробників-експортерів. Проте це є лише одним із чинників стимулювання експорту, а девальвація гривні призводить до зниження реальних доходів населення.

Наприкінці квітня 2005 року, Національний банк України здійснив ревальвацію гривні, спрямовану на зв'язування грошової маси в обігу. Починаючи з квітня 2005 р. до середини 2008 р., валютний курс залишався незмінним і становив 5,05 грн. за долар США (див. рис. 3.).

Однак ревальвація гривні призвела до зниження рівня цінової конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках, спричинила їх витіснення з деяких внутрішніх ринків внаслідок значного приросту імпорту, а відхилення фактичного значення обмінного курсу гривні від прогнозованого завдало втрат доходів Державного бюджету. Бюджетні надходження, залежні від обмінного курсу, визначалися, виходячи із 5,29 грн. за долар США. (втрати за експертною оцінкою Рахункової палати – понад 1,1 млрд. грн. запланованих доходів).

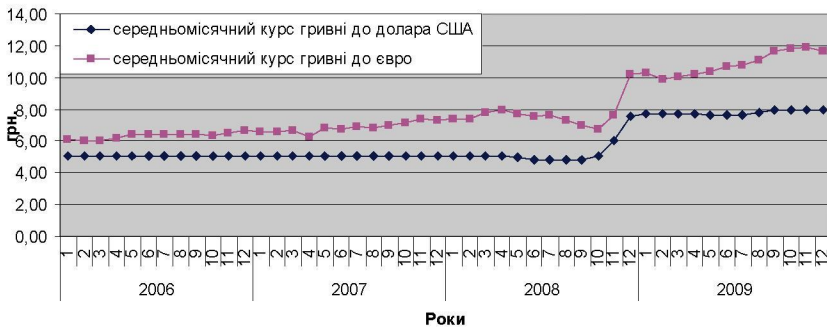

Рис. 3. Середньомісячний курс гривні до долара США і до євро за 2006-2009 роки, грн. *

* Побудовано за даними Національного банку України [9].

22 травня 2008 року відбулася ревальвація гривні до 4,85 грн. за долар. Офіційний курс гривні до долара у червні-вересні зріс на 0,2%. Враховуючи, що окремі платежі до Державного бюджету (податок на додану вартість та акцизний збір із ввезених на територію країни товарів, податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції тощо) планувалися за обмінним курсом 5,1 грн. за дол., недоотримані доходи Державного бюджету від укріплення гривні становили 2,3 млрд. гривень. Проте внаслідок девальвації

гривні у жовтні-грудні на 58,4%, до 7,7 грн. за дол. на кінець року, надходження зазначених платежів збільшилися на 3,8 млрд. гривень.

Оскільки НБУ стримував курс на рівні 5,05 грн., а євро був в природному русі, тому для оцінки чинників в моделі краще використати саме курс євро. Крім цього, зростають експорт та імпорт саме з європейськими країнами.

Грошова база також є важливим показником монетарної політики, який впливає на доходи бюджету, оскільки маса грошей в обігу впливає на рівень споживання в державі та на інфляційні процеси зокрема. Тому варто оцінити її вплив на доходи бюджету держави.

Так, для визначення впливу основних чинників, ми провели лінійно-регресійний аналіз. Визначили, що для факторних змінних доцільно використовувати найголовніші чинники впливу на доходи Державного бюджету України: темп росту реального ВВП, динаміку темпів приросту товарного імпорту, індекс споживчих цін, курс євро та динаміку грошової бази. Для дослідження взято помісячні показники, за останні три роки, а доходи Державного бюджету без міжбюджетних трансфертів.

Описуємо теоретично виведену нами модель такою формулою:

$$ДДБ = \alpha + \beta_1 * ТВ + \beta_2 * ДІ + \beta_3 * ІСЦ + \beta_4 * КЄ + \beta_5 * ДГБ + \varepsilon_t \quad (1)$$

де ДДБ – доходи Державного бюджету України;

ТВ – темп зростання реального ВВП;

ДІ – динаміка темпів приросту товарного імпорту;

ІСЦ – індекс споживчих цін;

КЄ – курс євро;

ДГБ – динаміка грошової бази;

α – константа;

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ – параметри регресії;

ε_t – випадкова складова.

Окремо контролюємо сезонність показників, які визначені чинниками впливу моделі.

Оскільки надходження від податків останні шість років займали в середньому 70%, тому ми також оцінюємо вплив чинників і на податкові надходження, за якою складові моделі ті ж самі.

Так, результати регресії для надходжень Державного бюджету України подані в таблиці 2.

Таблиця 2
Результати регресії для доходів Державного бюджету України

Чинники	Надходження до Держбюджету	Податкові надходження до Держбюджету
Темп зростання реального ВВП	0,63***	0,59***
	(0,20)	(0,13)

Динаміка темпів приросту товарного імпорту	0,02	-0,00
	(0,04)	(0,03)
Індекс споживчих цін	0,59***	0,69***
	(0,13)	(0,10)
Курс євро	1,60***	-0,02
	(0,56)	(0,40)
Динаміка грошової бази	-0,24**	-0,40***
	(0,11)	(0,08)
Константа	-127,81***	-124,57***
	(23,45)	(17,85)
Кількість спостережень	35	35
Квадратичне відхилення	0,747	0,798

Примітка: ** – статично значимо у 95%, *** – статично значимо у 99%.

Тому для доходів Держбюджету визначена нами модель буде становити:
 $ДДБ = -127,81 + 0,63*ТВ + 0,02*ДІ + 0,59*ІСЦ + 1,60*КЄ - 0,24*ДГБ$ (2)

Квадратичне відхилення становить 0,747, що відображає статистичну значимість самої моделі.

Отже, за допомогою моделі (2) ми визначили, що з обраних факторів статистично значимий вплив на зміну доходів Державного бюджету України мають темп зростання реального ВВП (0,63), індекс споживчих цін (0,59), курс євро (1,60) з прямою залежністю та статистичною значимістю показників 99%. Отже, при зростанні реального ВВП на 1% доходи Державного бюджету зростуть на 0,63 млрд. грн. При зростанні індексу споживчих цін на 1% доходи зростуть на 0,59 млрд. грн., та при зростанні курсу євро на 1 грн., доходи зростуть на 1,6 млрд. грн. Щодо динаміки грошової бази, то при статистичній значимості показника в 95%, спостерігалася обернена залежність (-0,24), тобто при зростанні грошової бази на 1 млрд. грн. доходи бюджету держави спадають на 0,24 млрд. грн. Динаміка темпів імпорту є незначною, тому не має статистично значимого впливу на загальну суму доходів держави.

Оцінюючи вплив чинників на податкові надходження Державного бюджету України, ми визначили таку модель:

$$ПН = -124,57 + 0,59*ТВ - 0,00*ДІ + 0,69*ІСЦ - 0,02*КЄ - 0,4*ДГБ$$
 (3)

Квадратичне відхилення рівняння становить 0,798 і відображає статистичну значимість моделі.

Згідно із визначеною моделлю (3) на податкові надходження Державного бюджету статистично значимий вплив мають темп зростання реального ВВП (0,59), індекс споживчих цін (0,69) з прямою залежністю та статистичною значимістю показників на рівні 99%, що підтверджує основний вплив даних макропоказників на доходну базу держави. Динаміка грошо-

вої бази є також статистично значимою на 99%, проте має обернену залежність (-0,4), за якою при зростанні грошової бази на 1 млрд. грн. податкові надходження бюджету держави знизяться на 0,4. Водночас, при зростанні реального ВВП на 1% податкові надходження Державного бюджету зростуть на 0,59 млрд. грн.; при зростанні індексу споживчих цін на 1% – на 0,69 млрд. грн. Динаміка темпів імпорту та курс євро є статистично незначними чинниками впливу на податкові доходи бюджету.

Щодо оцінки впливу сезонності, то визначаємо зростання показників доходів Державного бюджету у четвертому кварталі, що підтверджує тенденції до сплати податкових платежів платниками до кінця року, а також може бути спричинено і адміністративними впливами ДПА, яка вимагає сплати авансових платежів для покриття видатків держави поточного року.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо таких висновків:

1. Основними чинниками впливу на рівень доходів Державного бюджету України є темп зростання реального ВВП, індекс споживчих цін та динаміка грошової бази в країні.

2. Темпи приросту мобілізованих доходів до Державного бюджету України за 2002-2009 рр. перевищують темпи приросту ВВП, що свідчить про певну фінансову стабільність і легалізацію доходів тіньового сектора. Різниця між темпами приросту у 2008-2009 рр. становила лише 5,6% з тенденцією до зниження як доходів, так і ВВП, що було пов'язано з фінансовою кризою та спадом виробництва в країні. Недовиконання планових показників ВВП засвідчує системну проблему в достовірності планових показників бюджету країни, породжує фінансову нестабільність та негативно впливає на якість державного прогнозування і, відповідно, формування Державного бюджету. Щодо рівня інфляції, то спостерігалася ситуація із заниженням прогнозованого її рівня в Україні з метою виконання планованих показників. За рахунок інфляційної складової бюджетні ресурси збільшились у 2008 р. на суму понад 2 млрд. грн.

3. Існує вагома потреба забезпечувати стабільну монетарну політику в країні, контролювати рівень грошової бази і не збільшувати її безпідставно, оскільки це негативно впливає на доходну базу бюджету.

Таким чином, основне спрямування політики української держави в сучасних умовах повинно спрямоване на зростання ВВП, оскільки цей показник найбільше впливає на доходи бюджету, а також стабілізує економіку країни.

Література:

1. Звіти про виконання бюджету КМУ // http://www.budget.rada.gov.ua/kombudget/control/uk/publish/article?art_id=46416&cat_id=44731&search_param.

2. Кодацький В. П. Доходи і витрати Державного бюджету України в сучас-

них умовах // Економіка. Фінанси. Право. – № 3/2008. – С. 16-17; № 5/2008. – С. 19-21.

3. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 580 с. : іл. – Бібліогр. : С. 514-542.

4. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки: Монографія / За ред. д-ра економічних наук А. І. Даниленка. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 415 с.

5. Шевчук В. О., Копич Р. І. Вплив бюджету на макроекономічні показники // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 3-12.

6. Stiglitz Joseph E. Economics of the public sector / W. W. Norton&company. New York/London, 2000.

7. http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/search/results?searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1&search_param.

8. <http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitor%20Quarter%20>.

9. <http://www.bank.gov.ua/Publication/visnuk.htm>.

10. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.